

Образ жінки у вибраних оповіданнях Марка Вовчка

Uremović, Sara

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:131:978898>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-23**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ISTOČNOSLAVENSKE JEZIKE I KNJIŽEVNOSTI
KATEDRA ZA UKRAJINSKI JEZIK I KNJIŽEVNOST

SARA UREMOVIĆ

**LIK ŽENE U ODABRANIM PRIPOVIJETKAMA
MARKA VOVČOKA**

DIPLOMSKI RAD

15 ECTS-a

Mentor: dr. sc. Domagoj Kliček

Zagreb, rujan 2024.

ЗАГРЕБСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФІЛОСОФСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ
ВІДДІЛЕННЯ СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ І ЛІТЕРАТУР
КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ І ЛІТЕРАТУРИ

САРА УРЕМОВИЧ

**ОБРАЗ ЖІНКИ У ВИБРАНИХ
ОПОВІДАННЯХ МАРКА ВОВЧКА**

ДИПЛОМНА РОБОТА

15 кредитів ЄКТС

Науковий керівник: д-р наук Домагой Кличек

м. Загреб, вересень 2024 р.

UNIVERSITY OF ZAGREB
FACULTY OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES
THE DEPARTMENT OF EAST SLAVIC LANGUAGES AND LITERATURES
CHAIR OF UKRAINIAN LANGUAGE AND LITERATURE

SARA UREMOVIĆ

**FEMALE CHARACTERS IN SELECTED
SHORT STORIES BY MARKO VOVCHOK**

MASTER'S THESIS

15 ECTS

Supervisor: Domagoj Kliček, PhD

Zagreb, September 2024

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, Sara Uremović, izjavljujem i svojim potpisom potvrđujem da je DIPLOMSKI RAD isključivo rezultat mog vlastitog rada koji se temelji na mojim istraživanjima i oslanja se na objavljenu literaturu, a što pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da nijedan dio rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da je prepisan iz necitiranog rada te da nijedan dio rada ne krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za bilo koji drugi rad u bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili obrazovnoj ustanovi.

U Zagrebu 20. rujna 2024.

X

Sara Uremović

ЗМІСТ

1. Вступ.....	1
2. Політичний та культурний контекст в Україні наприкінці XIX та на початку XX століття.....	3
3. Від романтизму до реалізму.....	5
4. Життя і творчість Марка Вовчка.....	8
5. Кріпацтво.....	13
5.1 Кріпацтво в Україні.....	13
6. Жінки - героїні у вибраних творах.....	16
6.1. Жінки - кріпачки.....	16
6.1.1. Горпина.....	16
6.1.2. Одарка.....	19
6.1.3. Ледащиця.....	21
6.1.4. Інститутка.....	24
6.2. Порівняння образів жінок у вибраних оповіданнях.....	27
Висновки.....	30
Література і джерела.....	32
SAŽETAK.....	35
РЕЗЮМЕ.....	36
SUMMARY.....	37

1. ВСТУП

У другій половині XIX століття питання становища жінок у суспільстві почало привертати дедалі більшу увагу літературних і соціальних мислителів. В умовах патріархальних структур тогочасного суспільства, жінки були обмежені як у своїх правах, так і у своїх можливостях виявляти себе в культурній та соціальній сфері. Література стала одним із важливих майданчиків, на якому висвітлювалися проблеми жіночої емансипації та боротьби за рівність.

У цьому контексті творчість Марка Вовчка (Марії Олександрівни Вілінської), яка виступала під чоловічим псевдонімом, стає особливо актуальною. Її прозові твори не лише зображують соціальні та політичні питання, а й дають глибокий аналіз жіночої долі в умовах кріпацтва та патріархального ладу. Її жіночі образи стають символами пригнобленості, але водночас і прикладами внутрішньої сили та стійкості.

Мета цієї дипломної роботи - дослідити, як у вибраних творах Марка Вовчка зображено становище жінок, зокрема кріпачок, та які літературні прийоми використовує авторка для підкреслення їхньої боротьби з суспільними обмеженнями. Аналіз ґрунтується на вивченні таких ключових аспектів, як реалізм та психологічний портрет персонажів, а також на порівнянні з іншими літературними напрямками.

Робота поділена на три частини. У першій частині ми звернемо увагу на суспільно-політичну та культурну ситуацію на території України та Росії у згаданому історичному періоді та висвітлимо, що призвело до переходу від романтизму до реалізму у літературі, тобто які ключові події спонукали письменників масово звертатися до реалізму. Також ми детальніше познайомимося з обома періодами, побачимо відмінності, але й схожість обох періодів, щоб у другій частині краще зорієнтуватися в літературній творчості Марка Вовчка.

У другій частині дипломної роботи ми подамо коротку біографічну довідку про авторку, Марка Вовчка, побачимо, які події сформували її як письменницю, чому вона писала під чоловічим псевдонімом, як адаптувалася до того переходу між романтизмом і реалізмом, а також більш детально прослідкуємо за розвитком її літературної кар'єри.

У третій частині дипломної роботи ми розглянемо висвітлення жіночих персонажів в літературних творах Марка Вовчка.

Наприкінці дипломної роботи подаються висновки проведеного дослідження, коротко підсумовуються події, що ознаменували тогочасний літературний період і вплинули на розвиток української літератури та актуальні теми, які опрацьовували письменники.

Розділ 2

ПОЛІТИЧНИЙ ТА КУЛЬТУРНИЙ КОНТЕКСТ В УКРАЇНІ НАПРИКІНЦІ ХІХ ТА НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Друга половина ХІХ століття принесла колонізованій Російською імперією Україні численні реформи, переважно економічні, соціальні та політичні. Було скасовано кріпацтво, проведено реформу освіти, що, безумовно, сприяло культурному піднесенню України. На жаль, ці зміни були привілеями дуже невеликої кількості людей, а більшість людей залишилися без базової освіти, тобто вони були неписьменними.

Валуєвський циркуляр 1863 року і Емський указ 1876 року стали символами цієї репресії, забороняючи українську мову в освіті та друкованій продукції на усій території України, яка на той момент була колонізованою. Це поставило під загрозу розвиток української культури та ідентичності, змушуючи письменників і митців працювати у неадекватних умовах.

30 липня був виданий Валуєвський циркуляр, який забороняв видання, друк і написання книг *малоросійською*¹ мовою. Релігійні книги також були заборонені, дозволялася лише художня література. Підставою для видання цього документу була підозра в сприянні зростанню пропольських і сепаратистських настроїв (Енциклопедія історії України, s. v. „Валуєвський циркуляр“).

Усі ці заборони були ще більше посилені Емським указом, виданим 18 травня 1876 року імператором Олександром II. Заборонялося без спеціального дозволу ввозити на територію Російської імперії з-за кордону книжки, написані українською мовою, видавати оригінальні твори українською мовою та робити переклади з іноземних мов, тексти для нот, друкувати будь-які книжки українською мовою, ставити українські театральні вистави, влаштовувати концерти з українськими піснями, уроки українською мовою в початковій школі скасовуються (Енциклопедія історії України, s. v. „Емський акт 1876“).

Через усі ці суворі заборони літературний рух перемістився в Галичину, частину України, яка на цей час належала Австро-Угорській монархії, там заборони були не

¹ Загальнонародна українська мова в той час мала назву малоросійської (термін “українська мова”, особливо з 2-ї пол. ХІХ ст., офіційно не вживався) (*Історія української мови: словник-довідник*, s. v. „Західноруська писемна мова“), а міністр внутрішніх справ П. Валуєв твердив, що «ніякої окремої малоросійської мови не було, немає і бути не може» (*Історія української мови: словник-довідник*, s. v. „Валуєвський циркуляр 1863 р.“).

такими жорсткими, як в підросійській Україні. Там видавали свої книжки „українофіли“, тобто письменники, які чинили опір новій системі та всім заборонам української мови та культури. У цьому контексті важливо згадати *Руську трійцю*. Це товариство та його діяльність були важливим явищем в історії української літератури та культури. Основними його представниками були Маркіян Шашкевич, Іван Вагилевич і Яків Головацький, які стали піонерами українського національного відродження в Галичині в першій половині XIX століття (*Енциклопедія історії України*, s. v. „Руська трійця“).

Руська трійця виникла в умовах романтизму, що було характерним для багатьох національних рухів того часу. Її члени прагнули відновити і популяризувати українську мову, культуру та історію, а також об'єднати українців в єдину національну ідентичність. Це об'єднання було важливим як в культурному, так і в політичному сенсі. Члени *Руської трійці* збирали та досліджували фольклор, вивчали народну творчість і використовували ці матеріали для підняття національної свідомості. Вони також активно писали та публікували літературні твори українською мовою, що мало велике значення для розвитку української літератури (Ibid.).

Але повертаємося на простір центральної України. Не зважаючи на тамтешні репресії, українська література продовжувала розвиватися, зокрема завдяки авторам, як-от Тарас Шевченко, Пантелеймон Куліш, Марко Вовчок та іншим, які зміцнювали українське політичне життя та ідею незалежної української нації.

Важливо відзначити, що жінки-письменниці, зокрема Марко Вовчок, в таких обставинах, не лише відображали соціальні проблеми своєї епохи, але й активно виступали проти гендерної та соціальної нерівності. Жіночі образи Марка Вовчка, особливо образи кріпачки, часто стають символами опору, хоча й обмеженого жорсткими патріархальними рамками тогочасного суспільства.

Ці політичні та соціальні умови безпосередньо вплинули на розвиток української літератури, яка все більше зверталася до реалізму як засобу зображення жорстокої реальності, зокрема життя жінок і селян. Твори Марка Вовчка, як-от *Одарка*, *Козачка*, *Ледащиця*, *Горпина* або *Інститутка*, відображають боротьбу жінок за виживання у цих складних умовах.

Розділ 3

ВІД РОМАНТИЗМУ ДО РЕАЛІЗМУ

Романтизм (франц. *romantisme*) - напрям в історії культури Європи періоду 1790-1840-х років. Назва течії *романтизм* походить від англійського слова *romantic* і відноситься до терміна *roman* (*Літературознавча енциклопедія*, s. v. «романтизм»).

Романтизм, що розвивався наприкінці XVIII - на початку XIX століття, суттєво відрізнявся від попереднього просвітницького періоду своїм акцентом на індивідуальність, емоції та ідеали. Романтики часто контрастували повсякденну реальність із високими ідеалами, які прагнули втілити. Вони вважали, що справжнє життя має бути наповнене великими прагненнями і високими цінностями, які перевершують буденність (*Ibid.*).

На відміну від просвітницького наголосу на розумі та раціональності, романтизм ставив на перший план емоції, інтуїцію і суб'єктивний досвід. Романтики вважали, що розум не може повністю охопити багатство людського досвіду і почуттів. Вони ідеалізували природу, історію і людські можливості, шукали ідеалізоване минуле (*Ibid.*).

В Україні романтизм з'являється паралельно з інтересом до етнографії та історії, що згодом переростає у потужну народницьку тенденцію. Найбільший вплив на розвиток романтизму в Україні мала Харківська школа, навколо якої гуртувалися видатні письменники того часу: Ізмаїл Срезневський, Амвросій Метлинський, Микола Костомаров, Левко Боровиковський, Михайло Петренко, Іван Росковшенко, Опанас Шпигоцький, Олександр Корсун, Яків Щоголів (*Ibid.*).

Реалізм (франц. *realisme*, лат. *realis*) виник у середині XIX століття і характеризується прагненням зображати дійсність такою, якою вона є, без ідеалізації чи романтизації. Відзначений об'єктивним підходом до зображення соціальних умов, людських характерів і побуту, реалізм прагне до точності і правдивості у відображенні життя (*Літературознавча енциклопедія*, s. v. «реалізм»).

Початки реалізму можна знайти у французькій літературі, зокрема в роботах таких авторів, як Гюстав Флобер і Оноре де Бальзак. Цей напрямок також швидко поширився на інші європейські країни, включаючи Великобританію, Італію та Німеччину. Загалом, реалізм став важливим кроком у розвитку літератури та мистецтва,

оскільки він відкрив нові можливості для дослідження соціальних та психологічних аспектів людського життя (Ibid.).

Неважко помітити, що характери творів не є чимось поверхневим, а розроблені в усіх сенсах - характери формуються поступово, вони мають низку різноманітних рис і змінюються та розвиваються протягом твору. Найчастіше показується їх внутрішнє життя, тобто надається значення їхнім думкам і тому, що відбувається в їхній голові. Характерно також те, що описується зовнішній вигляд персонажа та простір, інтер'єр житла, міські та сільські пейзажі, які часто стоять на службі метафоричної характеристики персонажа (*Літературознавча енциклопедія*, s. v. «реалізм»).

У літературі українського реалізму XIX — початку XX століття важливе місце посідає низка видатних авторів, як Панас Мирний, Іван Нечуй-Левицький, Борис Грінченко. Разом з ними до українського літературного канону додається і Марко Вовчок (Марія Вілінська) - відома своїми повістями і оповіданнями, які зображують життя українського народу, його побут і традиції. Її твори, такі як *Маруся* і *Інститутка*, демонструють характерні риси українського реалізму. До згаданих авторів додамо й ім'я Івана Франка, одного з найзначніших українських письменників, який активно використовував елементи реалізму у своїй творчості. Його романи, такі як *Борислав сміється* та ін., розглядають соціальні й політичні питання, зокрема боротьбу за національну незалежність та соціальну справедливість.

Іван Франко дуже важливий у контексті творчості Марка Вовчка, він високо її оцінював, відзначаючи її значення для української літератури (Франко, 1907: 381-384). Іван Франко підкреслював, що Вовчок, завдяки своєму таланту, змогла не лише відобразити життя українського народу, але й принести новий, свіжий погляд на соціальні й культурні реалії того часу. Вона була однією з перших, хто зміг правдиво зобразити повсякденне життя селян, їхні проблеми і страждання (Ibid.).

Іван Франко вважав, що творчість Вовчка має величезне значення для формування національної самосвідомості і для розвитку української літератури. Відзначав, що її роботи, зокрема повісті і оповідання, мають значний вплив на розвиток реалістичної традиції в українській літературі. Зокрема, у статті *Марко Вовчок* Франко писав про те, як Вовчок, не будучи українкою за походженням, глибоко вникла в українське життя і створила твори, які стали важливим етапом у розвитку національної літератури. Він хвалив її за точність у відображенні реальності та чутливість до соціальних тем. Таким чином, Франко відіграв важливу роль у популяризації творчості Марка Вовчка і визнанні

її внеску в українську літературу, підкреслюючи її реалістичний підхід і глибокий соціальний контекст (Ibid.).

Згадані вище письменники цієї доби зробили вагомий внесок у розвиток українського реалізму і були важливими для формування літературного процесу в Україні в XIX і на початку XX століття. Їхні твори часто досліджують соціальні конфлікти, соціальні класи, національні і культурні особливості, що є характерними рисами реалізму.

Розділ 4

ЖИТТЯ І ТВОРЧІСТЬ МАРКА ВОВЧКА

Марко Вовчок (справжнє ім'я Марія Олександрівна Вілінська) народилася 10 (22 за ст. стилем) грудня 1833 року в Єлецькому повіті в дворянській, але досить бідній родині. Її літературна і суспільна свідомість формувалися під впливом інтелігентського оточення, зокрема через її знайомство з відомими критиками та письменниками того часу, такими як Д. Писарев. Проте найважливішу роль у формуванні світогляду Марка Вовчка відіграв її чоловік, Опанас Маркович, відомий фольклорист, етнограф і учасник Кирило-Мефодіївського товариства². Разом із чоловіком вона почала збирати українські народні пісні, прислів'я і казки, що пізніше стало основою її творчості. Марко Вовчок між 1845 - 1848 рр. навчається у харківському приватному пансіоні, але по закінченні живе у своєї тітки в Орлі (Чичановський, 2004: 3).

У тітки збиралися письменники та фольклористи, на цих зустрічах вона познайомилася і зі своїм майбутнім чоловіком Опанасом Васильовичем Марковичем. О. Маркович був видатним фольклористом і етнографом, членом Кирило-Мефодіївського товариства, тому він був висланий в Орел де жила тітка Марка Вовчка. Одружилися 1851 року і тоді Марко почала багато подорожувати.³

Оскільки Марко Вовчок часто переїжджала між 1851 і 1858 роками, вона мала можливість пізнати український народ, тобто його звичаї, мову та культуру. Великий вплив на її творчість справив її чоловік і тому Марко Вовчок хоча вона була росіянкою, значна частина її літературних творів була написана українською мовою після того як вона починає записувати українські казки, прислів'я та пісні (Чичановський, 2004: 3 - 4).

Після переїзду до Петербурга у 1857 році вона видає свою першу збірку *Народні оповідання*, яка одразу приносить їй літературне визнання. Ця збірка демонструє її глибоке занурення у життя українських селян і особливо зосереджується на важкому становищі жінок, що стало центральною темою її творчості. Через призму реалізму вона майстерно зображала не лише соціальну нерівність, але й психологічну боротьбу своїх

² Це була таємна організація, що виникла в Києві наприкінці 1845. Спиралися на традиції українського визволення й автономістського руху. Було одним з проявів піднесення національного руху в усіх українських землях, членом був і Тарас Шевченко (*Енциклопедія історії України*, s. v. «Кирило-мефодіївське товариство»).

³ Бібліотека української літератури: Біографія Марка Вовчка.
<https://www.ukrlib.com.ua/bio/author.php?id=6> (останній перегляд: 16 вересня 2024).

героїнь. Її підтримували такі великі письменники, як Тарас Шевченко, який навіть присвятив їй вірш, назвавши її „пророком“ (Чичановський, 2004: 4).

<i>Недавно я поза Уралом</i>	<i>Світи на мене, і огрій,</i>
<i>Блукав і господа благав,</i>	<i>І оживи моє побите</i>
<i>Щоб наша правда не пропала,</i>	<i>Убоге серце, неукрите,</i>
<i>Щоб наше слово не вмирало;</i>	<i>Голодніє. І оживу,</i>
<i>І виблагав. Господь послав</i>	<i>І думу вольную на волю</i>
<i>Тебе нам, кроткого пророка</i>	<i>Із домовини воззову.</i>
<i>І обличителя жерстоких</i>	<i>І думу вольную...О доле!</i>
<i>Людей неситих. Світе мій!</i>	<i>Пророче наш! Моя ти доне!</i>
<i>Моя ти зоренько святая!</i>	<i>Твоєю думу назову.</i>
<i>Моя ти сило молодая!</i>	

(Марку Вовчку, 1847-1861.)

У 1859 році вона виїхала за кордон, де часто переїжджала до різних країн, таких як Німеччина, Італія, Швейцарія чи Франція. У цих поїздках вона зустрічає багатьох важливих і відомих людей. Під час свого життя за межами України вона також зустрічалася з чеськими та польськими письменниками (Чичановський, 2004: 5).

Також під час перебування за межами України, Марко Вовчок розробила жанр психологічного роману (*Три доли*), оповідання (*Павло Чорнокрил, Не до пари*), історичного роману та повісті для дітей (*Кармелюк, Невільничка, Маруся*). Вона також створює жанр казки, в якому описує повсякденне життя „простих“ людей (*Дев'ять братів і десята сестриця Галя*). Деякі з цих творів увійшли до другої частини збірки *Народних оповідань*.⁴

Найбільш плідним періодом її творчості був період 1867 - 1878 рр., коли вона завершила або написала багато романів. Також завдяки життю за кордоном вивчила французьку, англійську, німецьку та польську мови та почала займатися перекладами, переважно французьких творів. Найбільшого перекладацького успіху досягнула, переклавши аж п'ятнадцять романів Жуля Верна. Своєю роботою критика та редактора

⁴ Бібліотека української літератури: Біографія Марка Вовчка.
<https://www.ukrlib.com.ua/bio/author.php?id=6> (останній перегляд: 16 вересня 2024).

вона надихнула багатьох жінок-перекладачів і намагалася залучити їх до участі в журналі.⁵

Велику популярність ще за її життя здобули історичні повісті та оповідання для дітей. Деякі твори перекладено ще більшою кількістю європейських мов („Маруся“ стала улюбленою дитячою книжкою у Франції та була відзначена кількома преміями за цей твір у Франції) (Павлешен, Кличек, 2022). У період свого великого творчого злету вона написала численні твори російською мовою (Чичановський, 2004: 4)

Дискусія щодо авторства *Народних оповідань* Марка Вовчка дійсно почалася у 80-их роках XIX століття і має значну історичну та літературну вагу. У цьому контексті важливо розглянути кілька ключових аспектів:

Лист Пантелеймона Куліша до Омеляна Огоновського, опублікований у *Історії літератури руської*, став важливою точкою для початку дискусії. У ньому Куліш стверджує, що *ті оповідання писали в двох Марія й Опанас*, натякаючи на можливість спільного авторства або значний внесок Опанаса Марковича у твори, що підписані як Марко Вовчок. Це викликало обговорення щодо справжнього авторства деяких творів (Цимбал, 2014).

Але не всі дослідники згодні з версією Куліша. Наприклад, Василь Бойко вказує на книгу Миколи Петрова *Очерки истории украинской литературы XIX столетия*, видану в 1884 році, як на можливу початкову точку дискусії. Петров, у своїх роботах, зазначав, що після смерті Опанаса Марковича Марко Вовчок нібито продовжувала працювати в контексті російської літератури, що могло вказувати на зміну авторства чи стилістичної орієнтації (Ibid.). Як зазначає Тамара Гундорова, у 1850-х роках програма Куліша стала за своїм спрямуванням ще виразніше народницькою, із наголосом на протонародність. Куліш, здійснив редагування текстів та видав повісті Григорія Квітки-Основ'яненка, а також *Народні оповідання* Марка Вовчка, згодом заснував власну друкарню і розпочав видавництво книжечок для народного читання (Гундорова, 2009: 79), результатом таких зусиль «протягом трьох років видав коло 40 книжечок-“метеликів” під загальною назвою “Сільська бібліотека”, де були друковані кращі твори тогочасних українських письменників: Шевченка, Куліша, Марка Вовчка, Квітки, Мордовця, Ганни Барвінок, Стороженка й ін.» (Дорошенко, 1921: 25).

⁵ Бібліотека української літератури: Біографія Марка Вовчка.
<https://www.ukrlib.com.ua/bio/author.php?id=6> (останній перегляд: 16 вересня 2024).

Дослідження показують, що Опанас Маркович, чоловік Марії Вілінської, міг мати вплив на творчість Марка Вовчка. Є припущення, що він міг допомагати у редагуванні або навіть написанні частини творів, що викликало полеміку про чистоту авторства. Проте документально підтверджених доказів спільного авторства чи значного внеску Опанаса Марковича не знайдено (Ibid.).

Сьогодні більшість літературознавців згодні з тим, що основна частина творчості, підписана ім'ям Марка Вовчка, є результатом праці саме Марії Вілінської. Дискусія навколо авторства часто зосереджена на деталях і нюансах, але загалом вважається, що авторство творів Марка Вовчка належить їй, хоча деякі аспекти її співпраці з чоловіком можуть бути частиною більш широкого літературного контексту (Цимбал, 2014).

Дискусія про авторство *Народних оповідань* і інших творів Марка Вовчка показує, наскільки складним і багатогранним може бути вивчення літературних спадщин, особливо коли мова йде про творчі співпраці та використання псевдонімів (Ibid.).

Марія Олександрівна Вілінська померла 10 серпня 1907 р. у Нальчику (Росія) у віці 73 роки. Під своїм псевдонімом Марко Вовчок увійшла в історію української і російської літератури XIX століття як дуже талановита постать. Іван Франко назвав її творчість *визанчною появою в українській літературі* (Чичановський, 2004: 3).

Розділ 5

КРІПАЦТВО

Під поняттям *кріпацтво* маємо на увазі класові та суспільні відносини у феодалізмі, згідно з якими селянин пов'язаний різноманітними повинностями перед землевласником і юридично підкоряється йому. Основною передумовою виникнення кріпацтва, як і феодалізму, є суспільство, засноване на землеробстві. Таке кріпацтво характерне для більшості європейських країн і для деяких країн світу (наприклад Японія та Китай) (*Hrvatska enciklopedija*, s. v. „kmetstvo“).

З ослабленням сільських муніципалітетів і зубожінням їх земельної бази селяни поступово переходять у панське землеволодіння, що посилює підлеглі відносини. Хоча спочатку перехід селянина в панський маєток не обов'язково означав втрату свободи пересування (*libertas migrandi*), все ж в пізньому середньовіччі виникло класове кріпацтво, яке міцно прив'язувало селянина до панської землі і перешкоджало йому свободу пересування (Ibid.).

Кріпаки часто були зобов'язані служити в панському маєтку, в замку або в дворянському війську. Під кінець середньовіччя становище кріпаків, через важкі повинності й повну підпорядкованість сваволі й зловживанням феодала, дедалі більше погіршувалося (Ibid.).

5.1. Кріпацтво в Україні

Перше закріпачення було на території Галичини - сучасні Львівська, Тернопільська, Івано-Франківська області - це відбувається ще у XV столітті. А на територіях, які за Люблінською унією перейшли від Великого князівства Литовського до Польщі, то тут діяла сеймова постанова 1573 року. Друге закріпачення селян у Лівобережній Україні, колишній Гетьманщині і Слобідській Україні було встановлене указом Катерини II у 1783 році. А в Південній Україні кріпосне право встановлюється лише в 1796 році, і в Правобережній Україні, яка після розподілів Речі Посполитої увійшла до складу Російської імперії, так само 1796 рік - прикріплюють селян до землі (Шурхало, 2021).

3 березня (19 лютого за старим стилем) 1861 року російський імператор Олександр II підписав указ про скасування кріпацтва та низку законів, які регламентували цей

процес. Адже на той момент близько 38 % населення цієї держави перебували у кріпацькій залежності від поміщиків. На українських землях найбільше кріпаків було в Подільській губернії - близько 60% населення, найменше в Таврійській - близько 6% (Шурхало, 2021).

Кріпацтво, як соціально-економічний феномен, стало однією з основних тем у творчості Марка Вовчка. Її оповідання яскраво демонструють становище жінок-кріпачок, які не лише були обмежені в своїх правах як частина кріпацького населення, але й зазнавали подвійного пригнічення через свою стать. У цих творах авторка майстерно показує, як кріпацтво формувало життя українських жінок, ставлячи їх у підлегле становище не тільки перед землевласниками, але й перед власними родинами.

З оповідань Марка Вовчка на цю тему зауважуємо, що кріпачки, на відміну від чоловіків-кріпаків, часто були подвійно пригніченими, адже вони підкорялися не лише землевласникам, але й чоловікам у своїх сім'ях. Жінки виконували важку фізичну працю, одночасно виконуючи хатні обов'язки і доглядаючи за дітьми. У творчості Марка Вовчка ці образи часто постають символами боротьби і внутрішньої сили, незважаючи на численні соціальні обмеження. Через такі твори, як *Горпина*, *Одарка*, *Ледациця* і *Інститутка* авторка демонструє, що кріпачки були не лише жертвами зовнішньої соціальної системи, але й учасницями особистої боротьби за гідність і самовираження.

У творчості Марка Вовчка ми помітили деякі соціально-економічні аспекти і традиції зображення селянства. Марко Вовчок у своїх творах рішуче критикує кріпацтво. Її оповідання та повісті зображують реалії життя селян, їхню боротьбу за гідність і справедливість, підкреслюючи жорстокість та експлуатацію, яким вони підлягали.

До Марка Вовчка в українській літературі вже існували певні традиції зображення селянства, зокрема в творах романтиків, таких як Тарас Шевченко. Однак романтичний підхід часто ідеалізував селян, надаючи їм героїчних рис. Марко Вовчок продовжила і розвинула ці традиції, але з акцентом на реалістичне і критичне зображення життя селян. Її твори демонструють глибокий соціальний аналіз і правдиву картину складних умов життя простих людей.

Вовчок принесла нові підходи у висвітленні теми селянства. Її творчість характеризується точним і детальним описом повсякденного життя, соціальних відносин і психології персонажів. Вона вперше широко використала реалістичний метод для

зображення соціальної дійсності, що стало великим кроком вперед у розвитку української прозової літератури.

Тобто, можемо зазначити, що кріпацтво вплинуло не тільки на соціальну структуру українського суспільства, але й на літературну творчість того часу. Марко Вовчок використовувала кріпацтво як основу для розкриття теми пригноблення та нерівності, зокрема через жіночі образи у своїх творах.

Розділ 6

ЖІНКИ - ГЕРОЇНІ У ВИБРАНИХ ТВОРАХ

Для української творчості Марка Вовчка оповідання мають найбільше значення. У них Марко Вовчок торкалася побуту селян, бідності, становища жінки в тогочасному суспільстві.

З огляду на долю цих героїнь, жінки у її творчості можна поділити на три групи: жінки - матері рекрутів, жінки в нерівних партнерських стосунках та жінки - кріпачки. Як вже раніше було зазначено, у цій роботі буде розглянуто питання жінок-кріпачок. Спільним для всіх цих жінок з оповідань є гендерна нерівність, тобто нижче становище порівняно з чоловіками. У той час було чітке соціальне розшарування, і Марко Вовчок хотіла вказати на необхідність людської рівності через почуття та все те, що пережили ці жінки, хоча вони, наприклад, не йшли на війну. Їхніх синів і чоловіків призвали і відправили до війська, і жінка не знала, чи вона їх колись побачить. Прикладом такого твору Марка Вовчка є *Два сини*.

6.1. Жінки - кріпачки

Письменники приділяли особливу увагу категорії жінок-кріпачок, і ця тема була особливо актуальною і дуже поширеною з простої причини - проблема була поширена, особливо серед жінок.

Хоча Марко Вовчок дуже цікавилася цією темою в багатьох оповіданнях, становище жінки буде з особливим наголосом показано в оповіданнях: *Горпина*, *Одарка*, *Ледащиця* та *Інститутка*. Жодну з цих історій нелегко читати, тому що у кожній з них - трагічна доля, нещасний випадок, який супроводжує їх протягом усього твору, а фінал буває сумним.

6.1.1. Горпина

Оповідання *Горпина* Марка Вовчка є яскравим прикладом того, як письменниця використовує образи жінок-кріпачок, щоб показати соціальну та гендерну несправедливість, що панувала в тогочасному суспільстві. Через долю головної героїні Горпини авторка не лише показує жахи кріпацтва, але й виводить на перший план подвійне гноблення жінок: як кріпаків і як жінок у патріархальному суспільстві.

На початку оповідання Горпина зображена як уособлення щасливого сімейного життя, гармонії та працелюбства. Її шлюб з сином Якименка є прикладом ідеального сільського побуту: вона весела, енергійна, здатна підтримувати порядок і затишок у домі. Усе це можна простежити у перших описах її зовнішності й поведінки: *Білолиця, гарна й весела, а прудка, як зайчик; і в хаті й на дворі в'ється, порядкує, господарює, і співає, і сміється, аж геть чути її голосок дзвенячий* (Чичановський, 2004: 211). Така ідилічна картина слугує не лише для контрасту з майбутніми подіями, але й підкреслює, що навіть у кріпачок були моменти щастя, які однак завжди знаходилися під загрозою через кріпосницьку систему.

Однак, ключовим аспектом характеру Горпини є її безмежна материнська любов. Незважаючи на труднощі та злидні, вона знаходить розраду у своїй дочці. Її стійкість і оптимізм проявляються навіть тоді, коли умови у селі погіршуються після приходу нового пана: *Тільки Горпина трохи веселенька, тішиться малою донечкою та й про громадське лихо забуває* (Чичановський, 2004: 212). Материнство для неї стає єдиним джерелом радості у світі, який занурюється у злидні та безвихідь.

Ключовий момент у творі настає тоді, коли дитина Горпини захворює, а новий пан відмовляється дати дозвіл на відвідини лікаря. Ця сцена є не лише показом суворої кріпацької реальності, але й символізує повну безпорадність жінки у системі, де людське життя не має жодної цінності. Панова байдужість до прохання Горпини та його зверхність підкреслюють глибоку нерівність між кріпаками і поміщиками: *Треба мені робити, а не з дитиною панькатись!* (Чичановський, 2004: 212). Відмова допомогти дитині Горпини уособлює систематичне пригнічення і зневагу до кріпаків як до людей, особливо до жінок, чий життєві потреби повністю ігноруються.

Смерть дитини стає кульмінаційним моментом в оповіданні, особистою трагедією Горпини, але також ілюструє її втрату надії та віри у справедливість. У той час як вона намагається знайти спосіб вилікувати доньку самостійно, що включає народні методи лікування, це також показує, що кріпаки позбавлені доступу до основних засобів медичної допомоги. Життя кріпаків нічого не варте, воно не зрівняється з вільними людьми. Система, яка знецінює людське життя до такої міри, що навіть мати не може врятувати свою дитину, постає в оповіданні як жорстокий механізм пригнічення.

Коли Горпина врешті-решт знаходить свою дитину мертвою, її душевний стан миттєво змінюється. Вона втрачає розум, що можна інтерпретувати як символічний

кінець її боротьби з системою. Цей момент показує не лише її особисту трагедію, але й підкреслює загальне становище жінок-кріпачок, які не можуть впливати на своє життя та життя своїх близьких: *Вона до коліски, за дитину, — дитина холодна лежить: не ворухнеться, не дише* (Чичановський, 2004: 213).

Через образ Горпини Марко Вовчок критикує соціальний устрій тогочасної України, де жінки, особливо кріпачки, не мають жодної влади над своїм життям. Авторка підкреслює, що в такій системі навіть найстійкіші жінки приречені на поразку перед жорстокими умовами. Кріпацтво у творі виступає не просто як форма соціальної експлуатації, але як глибоко вкорінена структура, що порушує права не лише економічні, але й моральні та сімейні.

Марко Вовчок через Горпину демонструє, що жінки у кріпосницькому суспільстві були подвійно пригнічені: з одного боку, вони мали виконувати важку фізичну роботу на полі, а з іншого — їхнє материнство і сімейні обов'язки також не мали жодного значення для влади. У фінальній сцені, коли Горпина втрачає розум і починає збирати мак для своєї померлої дитини, цей образ стає символом повного руйнування людської гідності.

Оповідання *Горпина* також можна розглядати з боку психології, де авторка досліджує внутрішній світ жінки, що стикається з непереборними силами суспільства. Через детальний опис емоцій Горпини, читач може бачити, як глибока особиста трагедія стає каталізатором її психічного занепаду. Це підкреслює той факт, що кріпацтво не лише фізично руйнувало людей, але й ламало їх психічно.

Марко Вовчок майстерно використовує цей образ для того, щоб привернути увагу до універсального жіночого досвіду страждання і витривалості. Горпина є не лише жертвою соціальної системи, але й втіленням того, що кріпачки, попри всю свою силу і стійкість, не мали шансу на справедливе життя.

За допомогою таким чином вибудованого образу Горпини, Марко Вовчок вказує на жорстоку реальність життя жінок-кріпачок, наголошуючи на їхньому подвійному пригніченні у патріархальному суспільстві. Горпина не є лише індивідуальним випадком, вона втілює досвід багатьох жінок, які не мали права на щасливе материнство, а їхня доля цілком залежала від примхи господарів. Цей образ дозволяє читачеві побачити, як соціальні та економічні умови руйнували життя жінок, які намагалися зберегти свою гідність у світі, де вона не мала значення.

6.1.2. Одарка

І у оповіданні *Одарка* авторка продовжує займатися однією з найглибших тем її творчості — безпорадністю і стражданням жінок-кріпачок у феодальному суспільстві. Через образ п'ятнадцятирічної дівчини Одарки авторка змальовує жорстокість системи, яка позбавляє жінок не лише прав на свободу, але й на елементарну людську гідність. Історія Одарки є прикладом подвійного гноблення, якого зазнавали жінки в патріархальному кріпосному ладі.

З самого початку оповідання авторка підкреслює, що Одарка є жертвою примусової системи кріпацтва. Її насильно забирають від родини, незважаючи на всі прохання батька: *Вона іще й літ не дійшла, пане: п'ятнадцятий годок починає...* (Чичановський, 2004: 205). Цей момент слугує символом того, що навіть дитячий вік не захищає жінок від жорстокості феодалів. Натомість панські слуги абсолютно байдужі до стану сім'ї та готові виконувати волю господаря за будь-яких обставин. Таким чином, авторка показує, що в умовах кріпацтва навіть найелементарніші людські права, такі як дитинство та родинні зв'язки, порушуються на користь поміщиків.

Центральним мотивом цієї частини є те, що життя Одарки повністю залежить від волі пана. Вона позбавлена будь-яких прав на власне тіло, рішення та вибір, що відображає безпорадність багатьох жінок-кріпачок у тогочасній Україні. Цей примус є однією з форм насильства, яке кріпосна система чинила над жінками, перетворюючи їх на повністю залежних від поміщиків.

Одарка піддається не лише фізичному примусу, але й психологічній ізоляції, коли її забирають від сім'ї і забороняють їй мати будь-який контакт із рідними: *...не пускали ні батька, ні матері, ані мене* (Чичановський, 2004: 206). Це відчуження від родини символізує те, як кріпацький лад руйнував сімейні зв'язки і ставив економічні інтереси пана понад усе. Відсутність права на підтримку з боку сім'ї підкреслює, що кріпаки позбавлені будь-якої можливості відстояти свої права чи захистити близьких.

Система вимагає від дівчини повної покори, водночас позбавляючи її будь-якої підтримки. У цьому контексті важливим є те, що інші дівчата, яких так само жорстоко відірвали від родин, висміюють спроби рідних Одарки дізнатися про її долю: *А інші — то сміються, неначе Господь їм розум одібрав* (Чичановський, 2004: 206). Така реакція інших кріпачок не є свідченням їхньої байдужості, а радше демонструє психологічну

травму і зневіру, яку породжує кріпацтво. Вони вже настільки зламані системою, що не вірять у можливість іншого результату для Одарки.

Важливою темою в оповіданні є також мотив утечі Одарки з панського двору. Її втеча є символічною спробою вирватися з жорстокої системи, яка постійно пригнічує її. Цей момент можна трактувати як акт боротьби за свободу, нехай навіть тимчасову. Одарка використовує кожну можливість, щоб хоч ненадовго втекти до родини: *Коли щось зашелестіло; рипнули двері, увійшла наша Одарка* (Чичановський, 2004: 206). Втеча до рідних стає символом прагнення до безпеки та родинного тепла, яких вона позбавлена в панському домі.

Проте навіть після короткої зустрічі з батьками, її знову змушують повернутися до пана. Ця сцена підкреслює, що система кріпацтва не дозволяє навіть короткого відпочинку від гноблення, і кожна спроба опору приречена на поразку. Фізичне повернення Одарки до панського двору є символом неможливості втечі від феодального ладу.

Кульмінацією трагедії Одарки є її хвороба та смерть. Важливою тут є реакція пані, яка, замість того щоб проявити співчуття до вмираючої дівчини, відправляє її в лікарню, але не дозволяє тітці доглядати за нею: *Пустіть мене, пані, — прошусть я в неї, — пригледіть за Одаркою! Я ї робитиму вам щиро, що мені загадаєте, і дівчинки догляджу. — От, — каже, — дурниця! там краще од тебе пригледять. Не пустила...* (Чичановський, 2004: 209). Ця сцена показує повну байдужість до людського життя, що було характерним для феодальної системи. Пані не сприймає Одарку як людину, яка потребує турботи, а лише як ще одну річ, від якої можна позбутися після використання. Смерть Одарки стає завершенням її страждань. Вона помирає на чужині, далеко від родини, у стані повної ізоляції: *Тату мій тату! Нащо ви мене покинули? Матіночко! Візьміть мене!* (Чичановський, 2004: 210). Одарка, подібно до багатьох інших жінок-кріпачок, вмирає без підтримки та втіхи, що символізує не лише її особисту трагедію, але й загальне становище жінок у кріпосному суспільстві.

Фольклорний образ білих голубів, що кружляють над її могилою під час похорону, є символом її духовного визволення після смерті: *Як спускали домовину в яму, то все над нею білі голуби кружляли* (Чичановський, 2004: 210). Цей образ підкреслює, що справжню свободу Одарка здобуває лише після смерті, коли вона більше не підпорядковується волі пана.

Оповідання *Одарка* є гострою соціальною критикою феодальної системи, де жінки були повністю позбавлені прав і власної волі. В образі Одарки Марко Вовчок висловлює протест проти подвійного гноблення жінок-кріпачок, які не тільки не мали права на власне життя, але й не могли вільно спілкуватися зі своїми рідними, ухвалювати рішення щодо власної долі чи отримати базову медичну допомогу. Ми бачимо, що це мотиви, які стають лейтмотивами творчості Марка Вовчка.

Смерть Одарки стає символом того, що кріпацтво не залишає жодних шансів на виживання та людську гідність. Письменниця використовує її образ для підкреслення глибокої несправедливості та жорстокості, з якими стикалися кріпачки. Важливо зазначити, що Одарка, на відміну від багатьох інших літературних героїнь, не отримує жодної нагороди за свої страждання — ні в житті, ні після смерті. Це підкреслює песимістичне бачення Марка Вовчка щодо можливості змін у суспільстві.

6.1.3. Ледащиця

Оповідання *Ледащиця* Марка Вовчка є черговим прикладом зображення жорстокої реальності кріпацького життя та трагічного становища жінки у феодальному суспільстві. Історія Насті, головної героїні твору, розкриває глибокий конфлікт між прагненням до свободи і реаліями системи кріпацтва, яка не залишала жінкам жодного вибору, крім повного підкорення. Через образ Насті авторка демонструє руйнівний вплив соціального та гендерного гноблення, що призводить до психологічного і морального падіння героїні.

На початку оповідання авторка зображує суворі ієрархічні відносини між панами і кріпаками, які одразу встановлюють тон оповідання. Пані, описана як *висока, огрядна, говірки скорої, гучної* (Чичановський, 2004: 113), є втіленням влади і контролю, у чиїх руках зосереджене життя кріпаків. Пані вирішує долю своїх підлеглих, включаючи Настю та її матір Чайчиху, які фактично є безправними, незважаючи на своє козацьке походження. Вже у перших рядках авторка підкреслює соціальний статус героїнь, наголошуючи, що навіть наявність вільного коріння не захищає їх від кріпацтва: *якось-то ними князь той жукуватий неправдою завладав* (Чичановський, 2004: 114).

Цей початковий контекст показує пані як повелительку, яка встановлює жорсткі правила і не допускає жодного непослуху. Чайчиха, мати Насті, спробувала оскаржити своє становище, однак її спроби закінчилися нічим: *Подаєшся у біду, дурна! Лучче служи*

своїй панії та роби (Чичановський, 2004: 116). Цей момент підкреслює безпорадність кріпачок, які не мають права на протест чи будь-які спроби змінити своє становище.

Образ Насті є центральним у творі, оскільки вона втілює не лише трагічну долю жінки-кріпачки, але й внутрішній конфлікт між бажанням свободи і реальністю повного підпорядкування. Настя, попри свою молодість, демонструє прагнення до життя поза межами кріпацтва. Її емоційне зламання стає помітним у сцені, де вона, ридаючи, дивиться на вулицю і мріє про життя на волі: *Там люди! — покрикнула. — Живуть, ходять собі, на божий світ дивляться, а я отут над чужою роботою пропадаю* (Чичановський, 2004: 117).

Цей момент є ключовим для розуміння психологічного стану Насті, яка починає усвідомлювати, що її життя у кріпацтві є безнадійним. Її прагнення до свободи стає все більш відчайдушним, що в кінцевому підсумку призводить до її рішення тікати. Втечі Насті, які стають частими, символізують її марні спроби знайти вихід з кріпацького полону.

Одним із найпотужніших символів у творі є алкоголізм Насті, який поступово перетворюється на її спосіб втечі від реальності. Алкоголь стає для Насті єдиним засобом втекти від невимовної тяжкості життя кріпачки. Після зустрічі з чоловіком, який обіцяє їй свободу, Настя починає вірити в те, що її визволення настане, проте ця віра супроводжується ще більшим зануренням у алкогольну залежність: *І з того часу щовечір вона, було, й п'яна; а вирве вдень годинку, то і вдень уп'ється* (Чичановський, 2004: 119-120).

Алкоголізм Насті стає символом її втрати надії та внутрішнього бунту проти системи, яка перетворила її життя на нескінченний ланцюг страждань. Водночас, це ілюструє те, як феодальна система не залишала жінкам жодних варіантів для виходу з глухого кута. Пияцтво Насті є формою саморуйнування, що відображає відчай і безнадію, які поступово захоплюють її життя.

Смерть дитини Насті стає кульмінаційним моментом оповідання, що підкреслює повний крах її життя. Хоча Настя народила дитину, вона не змогла відмовитися від своєї згубної звички до алкоголю, і це призвело до занедбання малюка: *І росло ж воно трудно та болезно: усе нездужає, та нездужає, та квилить* (Чичановський, 2004: 121). Втрата дитини стає символом повного знищення Насті як матері і як особистості. Її реакція на смерть дитини є емоційно складною і парадоксальною. Вона одночасно проявляє ознаки

горя і полегшення, що підкреслює, наскільки глибоко її психологічний стан був зруйнований: *Так отеє ти вмерло?.. Добре, донечко, добре!* (Чичановський, 2004: 122). Це відображає стан психічної втоми і крайнього розпачу, коли навіть смерть рідної дитини не може викликати належної емоційної реакції через довготривале страждання і занепад героїні.

Фінал оповідання стає завершенням трагедії Насті, яка, втративши все, перестає боротися за життя. Її смерть, хоч і не описана прямо, відчувається як неминучий результат її життєвого шляху. Важливий момент у цьому є її тривожне очікування чогось неминучого — чи то смерті, чи то волі: *От начеб вона собі смерті чи... волі ждала* (Чичановський, 2004: 122). Цей рядок підкреслює, що Настя вже давно перебувала у стані, коли життя для неї втратило свій сенс.

Марко Вовчок через образ Насті демонструє, як кріпацтво руйнує людину не лише фізично, але й морально та психологічно. Жінки-кріпачки, подібно до Насті, не мали жодних шансів на порятунок або покращення свого становища. Їхні долі були приречені на повне знищення, і це оповідання є глибокою соціальною критикою такої несправедливості.

Як і в інших творах Марка Вовчка, *Ледащиця* демонструє не лише соціальну несправедливість, але й глибоку гендерну нерівність у суспільстві. Жінки-кріпачки не мали контролю над своїм життям, а кожен їхній вибір, навіть такий особистий як материнство, був підвладний зовнішнім обставинам. А саме такого контролю, отже свободи дуже вперто прагнула Настя і повсякчас за цю свободу боролася. Настя є прикладом жінки, яка, незважаючи на свої надії і мрії про свободу, опиняється у пастці системи, що не залишає жодних можливостей для порятунку.

Важливою символічною лінією у творі є процес морального і фізичного самознищення Насті, який відображає загальну деструктивну силу кріпацтва. Алкоголізм у творі служить не лише як індивідуальна проблема Насті, але й як метафора для показу того, як суспільні ланцюги та відсутність будь-якої надії штовхають людей до втрати себе. Настя більше не знаходить сенсу в житті, що проявляється у її залежності від алкоголю та байдужому ставленні до смерті власної дитини.

Фінальна смерть Насті є неминучим наслідком її зламаного життя. Проте, смерть у творі не постає як визволення, а радше як остаточний доказ того, що у кріпацькому

суспільстві немає місця для особистого щастя, свободи чи можливості для змін. Навіть її смерть залишається під питанням, чи була вона результатом алкоголізму, хвороби або смутку, але однозначно відображає безвихідь, у якій опинилася Настя та інші жінки-кріпачки.

У підсумку, Марко Вовчок через образ Насті та інших героїнь підкреслює, що кріпацтво не просто пригнічувало людей економічно, але й руйнувало їх психічно та морально. Кріпосницька система не залишала місця для людяності, і навіть найсильніші бажання свободи та опору зрештою зазнавали поразки. Настина історія — це історія зруйнованих надій і внутрішньої боротьби, яка ніколи не мала шансів на успіх у феодальному суспільстві, побудованому на експлуатації та нерівності.

6.1.4. Інститутка

Повість *Інститутка* Марка Вовчка є одним з найкращих прикладів реалістичного зображення соціальної та класової нерівності у кріпацькому суспільстві. Через контраст між двома основними соціальними класами — панамі і кріпаками, а також між різними поколіннями цих класів, авторка майстерно показує глибину соціальних та моральних протиріч у феодальному суспільстві. Особливий акцент ставиться на долю служниці Устини, чиє життя є втіленням боротьби за людську гідність і право на свободу.

У *Інститутці* Марко Вовчок підкреслює різницю між кріпаками та панамі через зображення життя служниці Устини та її панночки, яка повертається після навчання в інституті. На самому початку повісті авторка вводить контраст між старою пані, яка уособлює старий, патріархальний порядок, де кріпаки жили „спокійненько“ (Чичановський, 2004: 13), і новим поколінням панів, представленим образами Інститутки та її сучасників. Устина зазначає, що за часів старої пані слуги жили мирно, хоча і були обмежені у своїй свободі. Це відображає певну стабільність і патерналістське ставлення старшого покоління панів до своїх підлеглих.

Проте, повернення Інститутки стає переломним моментом у житті мастку. Її персонаж символізує новий тип панства — егоїстичний, самозакоханий, жорстокий і абсолютно байдужий до життя кріпаків. Інститутка використовує своє становище для самозадоволення і не визнає жодної відповідальності перед людьми, що її оточують. Її образ нагадує інші персонажі Вовчка, які є втіленням соціальної нерівності і класового гніту.

Образ Інститутки має важливий символічний підтекст. Вона повертається після навчання в інституті — місці, яке мало б дати їй освіченість і виховання. Однак її вчинки і ставлення до життя доводять, що освіта, яку вона отримала, не надала їй ані моральних, ані етичних цінностей. Хоча на перший погляд Інститутка може здатися культурною та інтелектуально розвиненою, вона проявляє своє невігластво та зверхність: *Ох, бабусечко! І морено, й мучено нас — та все дурницею* (Чичановський, 2004: 14).

Ця ілюзорна освіченість стає метафорою для загальної критики Вовчок тогочасної шляхти, яка отримувала поверхневі знання, не маючи ані співчуття, ані справжнього розуміння соціальних реалій. Інститутка цікавиться лише зовнішніми атрибутами престижу, такими як музика, танці та французька мова, у той час як інші знання вона зневажає і вважає зайвими: *Учись та й забудь! І тим, що учать — нуда, і тим, що вчаться — біда* (Чичановський, 2004: 14-15). Цей образ є сатирою на панів, які прагнуть видатися освіченими та культурними, але насправді залишаються віддаленими від реальних проблем суспільства.

Незабаром після свого повернення Інститутка починає знущатися над Устиною, яку вона обрала собі служницею. Вона постійно критикує, принижує і навіть фізично карає її: *Знов розплітую та заплітаю, — знов не так! Та цілий ранок на тому пробавить. Вона мене й щипає, і штирхає, і гребінцем мене скородить, і шпильками коле, і водою зливає* (Чичановський, 2004: 18). Ці сцени підкреслюють жорстокість молодого покоління панів, яке не лише байдужо ставиться до своїх слуг, але й насолоджується їхніми стражданнями.

Ставлення Інститутки до слуг є втіленням повної дегуманізації кріпаків. Вона не сприймає їх як людей, гідних поваги чи розуміння, а лише як інструменти для задоволення власних потреб і амбіцій. Психологічне насильство, яке Інститутка застосовує до Устини, є ще однією формою соціального гноблення, яке перетворює кріпаків на об'єкти, позбавлені права на власні емоції та гідність.

На відміну від Інститутки, Устина є втіленням терпіння, витримки і прагнення до свободи. Її внутрішня боротьба за гідність проявляється поступово. Спочатку вона покійно виконує всі накази, однак під впливом свого чоловіка Прокопа, який символізує народну рішучість і волелюбність, Устина починає розуміти можливість опору. Важливо зазначити, що її прагнення до свободи не проявляється у відкритому бунті, а радше в тихій, внутрішній боротьбі.

Останні сцени повісті, коли Прокоп іде з військом, а Устина залишається на самоті, підкреслюють її готовність боротися за свою людську гідність і свободу, навіть якщо це означає втрату всього іншого. Її думки про те, що вона може покинути службу у будь-який момент, стають для неї символом свободи, яка хоча й здається недосяжною, все ж залишається ідеалом: *Подумаю такеньки — і року добуду* (Чичановський, 2004: 46).

Фінал повісті демонструє, що для Устини свобода — це не лише фізичне визволення від панів, але й внутрішній стан, який дозволяє їй відчувати себе вільною, навіть коли вона залишається у складних обставинах. Її слова про те, що вона вільна, бо має можливість покинути службу, стають кульмінаційним моментом її внутрішньої боротьби: *Я вільна! І ходжу, і говорю, і дивлюсь — байдуже мені, що й є ті пани у світі!* (Чичановський, 2004: 46).

Цей момент символізує внутрішню перемогу Устини над системою, яка століттями пригнічувала її і подібних до неї жінок. Устина знаходить свободу в усвідомленні власної цінності та права на гідне життя, навіть якщо зовнішні обставини ще не змінилися. Таким чином, Марко Вовчок закінчує повість на оптимістичній ноті, підкреслюючи силу людського духу і можливість досягнення внутрішньої свободи, навіть у світі нерівності та гноблення.

6.2. ПОРІВНЯННЯ ОБРАЗІВ ЖІНОК У ВИБРАНИХ ОПОВІДАННЯХ

Марко Вовчок дійсно активно використовує жіночі образи у своїй творчості, щоб проілюструвати різні аспекти порушення прав, гноблення і страждань кріпаків у суспільстві. Її персонажі-жінки часто стають символами боротьби проти соціальної несправедливості та страждань, які вони переживають через кріпацтво і нерівність.

Марко Вовчок через жіночі образи не тільки зображує конкретні проблеми, але і намагається привернути увагу до більш широких соціальних і моральних питань, що стосуються прав і гідності людей. Її творчість допомагає краще зрозуміти складність і багатогранність соціальних проблем епохи. Майстерно втілює у своїх творах загальні риси жіночого життя в умовах кріпацтва та соціальних обмежень. Її героїні часто є символами великих соціальних і економічних проблем того часу, які впливають на життя жінок. Сам Шевченко, як зазначає Соломія Павличко у своєму дослідженні назвав Марка Вовчка *моя ти доне*. У великій і згуртованій сім'ї літераторів-класиків, де кожному відведене чітке місце, провідні позиції традиційно віддавалися чоловікам. Підносячи Лесю Українку до висоти канону, Франко маскулінізує її (Павличко, 1999: 37)

Український кінець століття та початок нового періоду у літературі „позначений викликом, який кинули жінки-письменниці домінуючій чоловічій традиції“ (Павличко, 1999: 69) - саме так характеризує ситуацію зламу століть Соломія Павличко у праці *Дискурс модернізму в українській літературі*. Науковиця висуває тезу що це сталося напевно тому, що самі авторки почувалися «спадкоємицями зрілої традиції жіночої літератури, маючи своїми попередницями Марка Вовчка, Ганну Барвінок, Олену Пчілку та Наталю Кобринську. Перша з них - Марко Вовчок - за прикладом більшості жінок-письменниць XIX століття від Жорж Санд до Джордж Еліот обрала для себе чоловічий псевдонім, який мав бути своєрідною перепусткою в чоловічу культуру, способом легітимізуватися в ній» (Павличко, 1999: 69). Як зазначають Домагой Кличек і Дарія Павлешен, на початку вісімдесятих років XIX століття в українській літературі «почала спостерігатися та сама тенденція, що й у багатьох інших європейських літературах: жінки-письменниці почали конкурувати з колегами-чоловіками» (Кличек, Павлешен, 2018: 107). У цьому контексті випадок Марка Вовчка, письменниці, яка видається під чоловічим псевдонімом і тривалий час «утримує себе власною літературною працею, був справді винятковим» (Кличек, Павлешен, 2018: 107). Згодом, авторки Олена Пчілка й Наталя Кобринська заклали основи іншої традиції, в якій не було чоловічих псевдонімів, або ж чоловіків-оповідачів, та полишені спроби імітувати саме чоловічий

голос. «Завдяки цим авторкам у 80-х роках в українській літературі прозвучав інтелігентний жіночий голос, а разом з ним феміністична ідея» (Павличко, 1999: 69).

У своїх оповіданнях Марко Вовчок показує важкі умови життя жінок-кріпачок і їх страждання, які постійно стикаються з економічними труднощами і соціальною несправедливістю. Її героїні часто є жертвами системи, що позбавляє їх прав і можливостей. Спільними мотивами всіх оповідань є смуток, боротьба проти гноблення, внутрішня сила цих жінок і бажання постояти за себе.

Страждання кріпачок найкраще видно в оповіданні *Одарка*.

Ми познайомилися з Одаркою, п'ятнадцятирічною дівчиною, яку забрали з сім'ї, щоб вона служила багатому чоловікові. Видно, що у неї була воля, і вона мала ту внутрішню силу, щоб спробувати боротися проти цього через втечу з рабства. Після того, як її повернули до нього, вона почала ще більше сумувати і врешті-решт померла, не встигнувши навіть пожити. Цікавим моментом є те, що коли її ховали, над нею почали літати білі голуби. Це символізувало її невинність і свободу.

Порушення прав - це також великий символ, який повторюється протягом усієї творчості Марка Вовчка, і ми бачимо його у *Горпині*, і в *Інститутці*. Горпина була молодою жінкою, щасливою у шлюбі і завжди з широкою на обличчі. Вона мала доньку, яка була найбільшим світлом у її житті. Навіть після того, як новий господар змусив їх працювати більше, порушуючи їхні права, Горпина все одно була по-справжньому щасливою. Одного разу її донька захворіла, і Горпина благала нового господаря дозволити їй відвезти доньку до лікаря, але той відмовив. Горпина продовжувала важко працювати і після роботи бігла до доньки, щоб врешті знайти її мертвою, бо їй відмовили в медичній допомозі. Отже, ми знову маємо символ волі та боротьби, символ смутку і, зрештою, смерті.

Ще одне оповідання, яке дає нам уявлення про те, як виглядало суспільство, це *Інститутка*. Устина була служницею, але з невеликою свободою. Це дуже добре показує внутрішню боротьбу в ній, тому що для неї свобода - це не просто щось фізичне, а психологічне. Її Прокоп дає їй волю до боротьби, до виживання, і це було дуже помітно після того, як його відправили на війну, коли Устина знала, що вона може піти або припинити роботу, коли захоче.

Останнє оповідання продовжує залишатися актуальним для розуміння соціальних і культурних питань, пов'язаних із роллю жінок і бідності в суспільстві. *Ледяниця* - це ще одне оповідання, яке справді демонструє внутрішню силу і бажання знову боротися з суспільними нормами. Це чудово показано на прикладі Насті-служниці. Після багатьох років мовчання матері та бажання свободи, у віці шістнадцяти років вона починає бунтувати і боротися за свою свободу. Вона втікала з дому, не зважаючи на те, що скаже мати, почала пити, все ще мріючи про повну свободу. Так тривало довгий час, і одного разу вона завагітніла. Народила донечку, яка була дуже слабкою і дуже скоро захворіла. Хоча Настя любила її, вона не могла припинити пити. Навіть коли дізналася, що її донька померла, перше, що вона попросила - це горілка.

Всі ці оповідання закінчуються трагічно, але всі вони показують ту внутрішню силу, ту волю до життя і боротьбу проти узвичаєної „нормальності“. Але найбільше, що показано і не згадано раніше як загальний символ - це любов. Всі згадані вище героїні оповідань мали причину боротися, бо любили когось і були коханими. Кохання було тим почуттям, яке робило їх психологічно сильнішими, яке змушувало їх долати всі труднощі, через які їм доводилося проходити, і вони ніколи не здавалися, маючи причину не здаватися. Горпина і Настя мали своїх доньок, Одарка - свою сім'ю, а Устина - Прокопа. Втративши їх, вони втратили і себе - або помираючи, або проживаючи життя на самоті.

7. ВИСНОВКИ

Творчість Марка Вовчка (Марії Олександрівни Вілінської) займає визначне місце в українській літературі другої половини XIX століття. Її твори, насамперед збірка *Народні оповідання*, є потужним літературним свідченням епохи кріпацтва, відображаючи життя селян і, зокрема, жінок-кріпачок, їхні страждання та боротьбу за гідність і свободу. Через детальне й реалістичне зображення соціальної нерівності, патріархальних устроїв і пригнічення жінок Марко Вовчок створює глибоко емпатичні, але водночас різко критичні твори, що спрямовані на підняття важливих соціальних питань.

Однією з головних тем у її творчості є зображення трагічних жіночих доль у феодальному суспільстві. У таких творах, як *Горпина*, *Одарка*, *Ледащиця* та *Інститутка*, письменниця розкриває різні аспекти життя жінок-кріпачок, їхню боротьбу з соціальною несправедливістю, гендерною нерівністю та фізичними й психологічними знущаннями. Кожен жіночий образ у її творах є глибоко символічним і відображає певну рису боротьби або покірності системі. Наприклад, *Горпина* уособлює материнську любов і жертву, *Одарка* — юну невинність і відчай, *Ледащиця* — зруйновану особистість, а *Устина* з *Інститутки* демонструє тихий, але стійкий опір.

Однією з визначних рис творчості Марка Вовчка є вміння поєднати соціальну критику з емоційною напруженістю та психологічною глибиною персонажів. Марко Вовчок не лише зображує життя своїх героїнь, але й показує внутрішні конфлікти, які вони переживають, а також вплив зовнішніх обставин на їхнє психічне та моральне становище. Такий підхід дозволяє читачеві глибше співпереживати з героями, що було новаторським для української літератури того часу.

Крім соціальної критики, важливим аспектом творчості Марка Вовчка є зображення патріархальних відносин і становища жінок у суспільстві. Її твори можна розглядати як ранній феміністичний голос в українській літературі, адже авторка відкрито піднімає питання нерівності між чоловіками і жінками, показуючи, як кріпачки та жінки загалом були позбавлені права голосу, самостійного вибору і свободи.

Марко Вовчок, попри те, що писала під чоловічим псевдонімом, змогла закласти міцний фундамент для майбутнього розвитку української літератури, особливо в напрямку соціальної критики та феміністичного підходу. Її зв'язки з іншими видатними письменниками, як-от Пантелеймоном Кулішем та Тарасом Шевченком, а також її

активна участь у культурному житті, зокрема через переклади і видавничу діяльність, допомогли зміцнити її позиції в літературному середовищі.

На завершення, творчість Марка Вовчка займає одне з ключових місць в українському літературному процесі XIX століття, оскільки її твори є не лише художньою репрезентацією соціальних та гендерних проблем тогочасного суспільства, але й закликом до змін і захисту людської гідності. Марко Вовчок увійшла в історію української літератури як письменниця, яка, попри складні суспільні умови, змогла дати голос найбільш пригніченим і маргіналізованим групам населення, особливо жінкам. Її спадок залишається актуальним і сьогодні, надихаючи наступні покоління авторів до боротьби за справедливість і рівноправність.

9. ЛІТЕРАТУРА І ДЖЕРЕЛА

1. Бондар, Михайло Петрович та ін. (1998) *Історія української літератури XIX століття, у трьох книгах*. Книга третя / за редакцією М. Т. Ясенка. Київ: Либідь
2. Вітчизний, Сергій. (2005) *Українська література кінця XIX. - початку XX століття : навчальний посібник / упорядкування і передмова Чичановського А. А.* Київ: Грамота
3. Гнідан, Олександр Дмитрович. (2003) *Історія української літератури XIX століття (70 - 90-и роки)*. Книга перша. Київ: Вища школа
4. Гнідан, Олександр Дмитрович. (2005) *Історія української літератури : кінець XIX. - початок XX століття // книга перша*. Київ: Либідь
5. Гнідан Олександр Дмитрович; Фокович, Григорій Стефанович; Гаєвська, Ніна Михайлівна. (2006) *Історія української літератури: кінець XIX. - початок XX століття, у двох книгах*. Книга друга. Київ: Либідь
6. Грабович, Григорій. (2003) *До історії української літератури : дослідження, есеї, полеміка*. Київ: Критика
7. Григорович, Василь Дмитрович. (2020) *Історія української літератури у дванадцятих томах // том 7, книга перша, література 80 - 90-х років XIX століття*. Київ: Академія
8. Гундорова, Тамара. (2009) *Проявлення слова: дискурсія раннього українського модернізму*. Вид. друге, перероб. та доп. Київ: Критика
9. Дорошенко, Дмитро. (1921) *Пантелеймон Куліш*. Київ - Ляйпциг: Українська а. накладня
10. *Жива душа: твори Марка Вовчка*. (2004) Уп. Чичановський, Анатолій Анатолійович. Київ: Грамота
11. Кличек, Павлешен = Kliček, Domagoj; Pavlešen, Dariya. (2018) *Žena kao autorica i junakinja u novijoj ukrajinskoj književnosti. Književna smotra : časopis za svjetsku književnost*, 50, 187(1); 105-115
12. Кузмович, Микола Никифорович. (2003) *Історія українського літературознавства, підручник*. 3. видання. Київ: Академія
13. Павлешен, Кличек = Pavlešen, Dariya; Kliček, Domagoj. (2022) *Pogled u ukrajinsku književnost. Hrvatska revija*, 2, 9-13
14. Павличко, Соломія. (1999) *Дискурс модернізму в українській літературі*. 2-ге видання, перероб. і допов. Київ: Либідь.

15. Шевченко, Тарас. (2003) *Зібрання творів у 6 т. Т. 2: Поезія 1847-1861*. Київ: Наукова думка

ДЖЕРЕЛА

1. Бойко, Василь. (б.р.) *Марко Вовчок*. Ляйпціг: Українська накладня https://shron1.chtyvo.org.ua/Boiko_Vasyl/Marko_Vovchok.pdf
2. Валуєвський циркуляр. *Енциклопедія історії України* http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Valuievskij_tsyrkuliar (останній перегляд: 16.9.2024)
3. Валуєвський циркуляр 1863 р. *Історія української мови: словник-довідник* https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/3462/1/IUM_dovidnyk.pdf (останній перегляд: 16. 9. 2024)
4. Емський акт 1876. *Енциклопедія історії України*. http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Emsky_akt_1876
5. Західноруська писемна мова. *Історія української мови: словник-довідник* https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/3462/1/IUM_dovidnyk.pdf (останній перегляд: 16. 9. 2024)
6. Кирило-мефодіївське товариство. *Енциклопедія історії України* http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=DOP&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Kyrylo_Mefodiivske_tov-tvo (останній перегляд: 15.9.2024)
7. Кріпацтво = Кметство. *Hrvatska enciklopedija* <https://www.enciklopedija.hr/clanak/kmetstvo> (останній перегляд: 15.9.2024)
8. Марко Вовчок. *Бібліотека української літератури* <https://www.ukrlib.com.ua/bio/author.php?id=6> (останній перегляд: 16. 9. 2024)
9. Павличко, Соломія. (2002) *Фемінізм*. Київ: ОСНОВИ

- https://shron1.chtyvo.org.ua/Pavlychko_Solomiia/Feminizm_zbirka.pdf (останній перегляд: 16.9.2024)
10. Реалізм. *Літературознавча енциклопедія*.
[Літературознавча енциклопедія: У двох томах. Т.2 : Ковалів Ю.І. : Free Download, Borrow, and Streaming : Internet Archive](#) (останній перегляд: 13.9.2024)
11. Романтизм. *Літературознавча енциклопедія*.
[Літературознавча енциклопедія: У двох томах. Т.2 : Ковалів Ю.І. : Free Download, Borrow, and Streaming : Internet Archive](#) (останній перегляд: 13.9.2024)
12. Руська трійця. *Енциклопедія історії України*
http://www.history.org.ua/?termin=Ruska_Trijtsia (останній перегляд: 13.9.2024)
13. Франко, Іван. 1907. *Марія Маркович (Марко Вовчок). Посмртна згадка*. Літературно-науковий вісник, svezak XXXIX, knjiga 8-9, str. 381-384.
[1907_Tom_39_Knyha_08-09.pdf \(chtyvo.org.ua\)](#) (останній перегляд: 13.9.2024)
14. Цимбал, Богдан. (2014) *Авторство Марка Вовчка (історія питання)*. Київ
[Wayback Machine \(archive.org\)](#) (останній перегляд: 16.9. 2024)
15. Чопик, Ростислав. 2007. *Вовчок*. Слово і час №8
<http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/11406/01-Chopyk.pdf>
(останній перегляд: 13. 9.2024)
16. Шурхало, Дмитро. 2018. Історія української мови: 200-ліття граматики Павловського, *Радіо Свобода*
<https://www.radiosvoboda.org/a/29348544.html> (останній перегляд: 13.9.2024)
17. Шурхало, Дмитро. 2021. 160-річчя скасування кріпацтва: вузо поміщик - кріпак влада не розв'язала, а розрубала. *Радіо Свобода*
<https://www.radiosvoboda.org/a/31126241.html> (останній перегляд: 13. 9. 2024)

SAŽETAK

U diplomskom se radu proučava lik žene na primjeru odabranih pripovijetki Marka Vovčka, obrađuje se tema kmetstva u Ukrajini te se daje kratka analiza autoričinih pripovijetki. Uspoređujući lik žene u odabranim pripovijetkama, ukazuje se na slične motive i simbole, kao što su unutarnja borba, kršenje prava, tuga, sloboda, smrt i samoća.

Ključne riječi: *Marko Vovčok, lik žene, kmetstvo, unutarnja borba, društvo*

РЕЗЮМЕ

У даній дипломній роботі висвітлюється образ жінки у вибраних оповіданнях Марка Вовчка, розглядається тема кріпацтва в Україні та подається стислий аналіз оповідань письменниці. Порівнюючи образи жінок у вибраних оповіданнях, ми виділили схожі мотиви та символи, які варіюються, наприклад, внутрішня боротьба, порушення прав, смуток, свобода, смерть та самотність.

Ключові слова: *Марко Вовчок, образ жінки, кріпацтво, внутрішня боротьба, суспільство*

SUMMARY

This thesis highlights the portrayal of women in selected short stories by Marko Vovchok, examines the theme of serfdom in Ukraine, and provides a brief analysis of the author's works. By comparing the portrayal of women in selected short stories, similar motifs and symbols are highlighted, such as internal struggle, violation of rights, sadness, freedom, death, and loneliness.

Keywords: *Marko Vovchok, portrayal of women, serfdom, internal struggle, society*